

KIRIM HANLIĞI TARİHİNİ KONU ALAN MÜSTAKİL ESERLER VE YENİ BİR KAYNAK, TARİH-İ MEVKUFATI

*Alper BAŞER**

ÖZET

Kırım Hanlığı Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Türk devletlerinin en uzun ömürlüsüdür. Kırım Hanlığı tarihini konu alan başlıca eserler Abdulgaffar Kırımı'nın Umdet'ül Ahbar, Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Abdullah bin Rıdvan'ın Tevarih-i Deşt-i Kıpçak, Halim Giray'ın Gülbün-ü Hanan, Kefevi İbrahim Efendi'nin Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir, Kırımlı Hacı Mehmed Senai'nin Üçüncü İslam Giray Han Tarihi, Said Giray'ın Tarih-i Said Giray; Mehmed Giray bin Mübarek Giray'ın Tarih-i Mehmed Giray adlı eseri ile Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray Han adlı eserleridir. Bu eserlerin bir kısmı Kırım Hanlığı tarihinin bir dönemini ele alan özel eserler iken bir kısmı Kırım Hanlığı tarihinin tamamını konu alan genel eserlerdir. Bu eserlerle birlikte değerlendirilmesi gereken yeni bir kaynak da Mevkufati Mehmed Efendi'nin Tarih-i Mevkufati adlı çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Altın Orda Devleti, Karadeniz, Tatar, Nogay.

SPECIFIC WORKS RELATED TO THE HISTORY OF CRIMEAN KHANATE AND A NEW SOURCE: TARİH-İ MEVKUFATI

ABSTRACT

Khanate of Crimea was the longest lived Turkish state in the north of the Black Sea after the collapse of the Golden Horde. Major works about the history of the Crimean Khanate are Abdulgaffar Kırımı's Umdet'ül Ahbar, Seyyid Mehmed Rıza's Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Abdullah bin Rıdvan's Tevarih-i Deşt-i Kıpçak, Halim Giray's Gülbün-ü Hanan, Kefevi İbrahim Efendi's Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir, Kırımlı Hacı Mehmed Senai's Üçüncü İslam Giray Han Tarihi, Said Giray's Tarih-i Said Giray; Mehmed Giray bin Mübarek Giray's Tarih-i Mehmed Giray and Kaysunizade Remmal Hoca's Tarih-i Sahip Giray Han. Some of these works are concerned with a specific period of the chanate and some of these concerned with the entire history of the Crimean Chanate. As a new source, Mevkufati Mehmed Efendi's Tarih-i Mevkufati must be evaluated with these works.

Keywords: Khanate Of Crimea, Golden Horde, Black Sea, Tatar, Nogai.

Karadeniz'in kuzeyinde Türkler tarafından kurulan devletler içerisinde Kırım Hanlığı özel bir öneme sahiptir. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Kırım yarımadasında Hacı Giray tarafından kurulan Kırım Hanlığı, Fatih Sultan Mehmed zamanında Osmanlı Devleti'ne bağlanmış,

* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, elmek: baseralperhidayet@gmail.com

uzun süre Osmanlı himayesinde varlık göstermiş ve 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda fiilen Rus işgaline uğrayarak tarihten silinmiştir¹.

Özellikle 16. ve 17 yüzyıllarda Doğu Avrupa siyasetinde kimi zaman Osmanlı Devleti'nin izlediği politikaların dışına da çıkarak etkili olan Kırım Hanlığı'nın tarihi hakkında bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'nin arşivleri başta olmak üzere komşu ülkelerin arşivlerinde çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Hanlığın iç işleyişi ve hukuki yapısı için ise bugün genel olarak Kırım Kadı Sicilleri olarak tanımlanan kadı sicilleri önemli bir kaynaktır². Bu çalışmada ise Kırım Hanlığı tarihini konu alan kronik ve risaleler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu kronik ve risalelere bakıldığı zaman iki tür eser bulunduğu görülmektedir. Bunlardan ilki Kırım Hanlığı tarihini Cengiz Han'ın fetihlerinden başlatarak kendi zamanlarına kadar getiren kronikler iken ikincisi Kırım Hanlığı tarihinde önemli yer tutan Kırım Hanları'nın hayatını ya da dönemin önemli bir siyasi olayını açıklamak için kaleme alınmış olan eserlerdir.

Kırım Hanlığı'nın tarihini bir bütün olarak ele alıp kendi zamanlarına kadar anlatan başlıca kronikler Abdulgaffar Kırımî'nin Umdet'ül Ahbar, Seyyid Mehmed Rıza'nın Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Abdullah bin Rıdvan'ın Tevarih-i Deşt-i Kıpçak, Halim Giray'ın Gülbün-ü Hanan ve Kefevi İbrahim Efendi'nin Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinin isimli eserlerdir. İkinci grupta yer alan eserler içerisinde ise Kırımlı Hacı Mehmed Senai'nin Üçüncü İslam Giray Han Tarihi, Said Giray'ın Tarih-i Said Giray; Mehmed Giray bin Mübarek Giray'ın Târih-i Mehmed Giray adlı eseri ile Kaysunizade Remmal Hoca'nın Târih-i Sahip Giray Han adlı eserleri yer almaktadır. İkinci gruptaki eserlere ilave edilmesi gereken ve Kırım tarihinin 17. yüzyılı için büyük önem taşıyan bir eser daha bulunmaktadır. Bu eser, Mevkûfati Mehmed Efendi'nin Tarih-i Mevkûfati isimli çalışmasıdır.

A. Kırım Hanlığı Tarihi'ni Bir Bütün Olarak Ele Alan Eserler

1. Rıdvan Paşazade Abdullah Çelebi, *Tevarih-i Deşt-i Kıpçak*: Bu eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 289 ile Paris'te National Bibliotheque Nationale Turcs S. 874'de iki yazma nüshası bulunmaktadır. Eser Ananiasz Zajaczkowski tarafından bu iki nüshanın karşılaştırması yapılarak La Chronique Des Steppes Kıptchak Tevarih-i Dest-ı Qıpcak Du XVII. Siecle adıyla

¹ Kırım Hanlığı tarihi hakkında çok sayıda yayın bulunmaktadır. Hanlığın siyasi tarihini bir bütün olarak ele alan başlıca eserler şunlardır. V. D. Smirnov, Tom I: *Krimskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoj Portu Do Naçala XVIII Veka*, Tom II: *Krimskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoj Portu v XVIII Veke Do Prisoedineniya Ego K Rossii*, Moskva 2005; Oleksa Gayvoronskiy, *Poveliteli Dvuh Materikov, Krımskie Hanı XV-XVI Ctoletiyi Borba Za Nasledstvo Velikoy Ordı Tome I; Poveliteli Dvuh Materikov, Krımskie Hanı Pervoy Polovim XVII. Stoletiya V Borbe Za Samostoyatelnost İ Edinovlastiei*, Tome II Bahçesaray 2009, Bu eser 1641 yılında sona ermektedir; Müstecip Ülküsal, *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980, Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, 1987 California; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992 s.203-305; Yücel Öztürk "Kırım Hanlığı" *Genel Türk Tarihi*, C. 5, Ankara 2002, s.143-199; Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 746-756, (İnalçık'ın Kırım Hanlığı tarihi hakkında bu çalışma dışında çok sayıda makalesi bulunmaktadır); J. Von Hammer-Purgstall, *Geschichte Der Chane Der Krim*, Wien 1856. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür, Kırım tarihi hakkındaki yayınların bibliyografyasıyla ilgili yakın tarihli bir çalışma için bkz. Giray Saynur Altuğ, "Türkiye'de ve Dünyada Kırım ile İlgili Bilimsel ve Aktüel Çalışmalar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:124, Şubat 2000/2001, s. 147-173.

² Kırım Hanlığı dönemine ait kadı sicilleri ait oldukları dönem ve kazalar için bkz. Ahmet Nezih Turan, "Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 9, İstanbul 2003, s.1-16; Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri'ni temel alarak Kırım Hanlığı'nın 1600-1774 yılları arasındaki iktisadi ve içtimai yapısını ele alan ve sicillerin önemini ortaya koyan yakın tarihli bir çalışma için bkz, Ömer Bıyık, *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2007. Sicillere dayanan bu tür çalışmaların sayısının arttığı görülmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

1966 yılında Varşova'da yayınlanmıştır³. Eserin Osmanlıca matbu basımının yanı sıra yazma nüshalarında fotokopisi verilmiş ve Fransızca çevirisi ile birlikte basılmıştır. Eser Receb Yener tarafından lisans bitirme tezi olarak 1969 yılında İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Latin alfabesi ile transkribe edilmiştir.

Burada ifade etmemiz gereken bir nokta daha bulunmaktadır. Buda Rıdvan Paşazade'nin Tarih-i Rıdvan Paşa adında bir eserinin daha bulunduğuudur. Bu eserin genel olarak Mısır tarihi hakkında olduğu ifade edilmekle birlikte⁴ bu eserin içinde Altın Orda Devleti ile Kırım Hanlığı tarihi IV. Mehmed Giray Han'a kadar olan ele alınmıştır ve özellikle Tevarih-i Deşt-i Kıpçak'ta olduğu gibi Mehmed ve Şahin Giray kardeşlerin isyanından bahseden bölümler bulunmaktadır⁵. Bu nedenle Tevarih-i Deşt-i Kıpçak'ın Latin harfleriyle yapılacak edisyon kritikli yeni bir yayınında Tarih-i Rıdvan Paşa'nın da gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Rıdvan Paşazade Abdullah Çelebi eserinde Kırım tarihini kendi zamanına kadar yani 1640'lı yıllara kadar anlatmaktadır. Fakat eserin asıl önemi Gazi Giray'ın hanlığının son yıllarından Canbek Giray'ın ölümüne kadar geçen dönem hakkında verdiği bilgilerde bulunmaktadır. Yazarın babasının bizzat Kefe Beyi olarak bu mücadelelerin içinde bulunmuş olması eseri 1610-1630 yılları arasındaki Kırım Hanlığı tarihi araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak haline getirmektedir. Bununla birlikte Yücel Öztürk'ün de ifade ettiği gibi eserin Rıdvan bin Abdullah'ın babasının ve Osmanlı Devleti'nin bakış açısından olayları ifade ettiği ve taraflı olduğu dikkate alınmalıdır⁶.

2. Seyyid Muhammed Rıza⁷, *Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar*: Eserin Türkiye, Mısır, Irak, İngiltere ve Moskova'da çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Rağıp Paşa 1016 ve Hamidiye 950 numaralı nüshalar, Reşid Efendi (Millet Kütüphanesi) 664 numaralı nüsha ile Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar kısmında H. 1473 numaralı yazmalar ülkemiz sınırları içinde bulunan nüshalardır. Bunların dışında Mısır'da Mısır Milli Kütüphanesi'nde Tarihi Türki kısmında 78 ve yine aynı kütüphanede Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmalar kısmında 874 numaralar ile iki adet, Moskova'da Akademiya Nauk Naradov Azii Enstitüsü Türkçe Yazmalarında B 756 ve D 216 iki, Irak'ta Mekteb'ül Evkaf il Amme Türkçe Yazmaları kısmında Medrese-i Cami in Nebi Şit 1817 arşiv numarasıyla bir adet, İngiltere'de National Library'de Or. 7908/3 bir adet yazma nüshası bulunmakta olup toplam on adet yazma

³ Rıdvan Paşazade'nin hayatı ve eserleri için bkz., Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Çoşkun Üçok, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 2000, s. 194-195.

⁴ Babinger, a.g.e, s. 194-195, Babinger sadece Mısır hakkındaki bölümlerin içeriği hakkında bilgi vermiştir.

⁵ Rıdvan Paşazade Abdullah Çelebi, *Tarih-i Rıdvan Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi, 226. Altın Orda Devleti (84b-87a) ile Kırım Hanlığı tarihi (87b-104a arası), 97a-104 arasındaki kısım ise Tevarih-i Deşt-i Kıpçak'ın da temel olarak konusunu oluşturan Gazi Giray'dan Selamet Giray Han'a kadar olan Kırım tarihini, Mehmed ve Şahin Giray kardeşlerin isyanını ele almaktadır.

⁶ Öztürk Tevarih-i Deşt-i Kıpçak için "...bahis konusu kaynak vekayi hususunda detay bakımından Na'ima'yu aşan yegane kaynaktır. Rıdvan Paşazade Kazaklarla ittifak içinde bulunan Kırım hanlarını yıpratmak, babasını savunmak için karalama gayreti gösterir. Bu açıdan dikkatle tahlil edilerek kullanılması gerekir..." demektir, Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, Yeditepe Yayınları İstanbul 2004, s.19,

⁷ Seyyid Muhammed Rıza, Amasya doğumlu olup 1756 yılında ölmüştür. Edirne, Niş, Diyarbakır mevliyelerinde bulunan Seyyid Muhammed Rıza bir dönem Kefe'de de bulunmuştur. *Es-Seb'üs Seyyar*'ın dışında *Riyaz'ül Müminin ve Feyz'un Nur*, *Fetava* isimlerinde ahlak ve tasavvufa dair eserleri de bulunmaktadır. Bu eserler dışında muhtelif ilimlerden bahseden *Tufhet'ül Han Fi Şerh-i Nezahat'ül İzhan* adında bir eseri daha vardır. Muhammed Rıza'nın hayatı ve eserleri için bkz., Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Osmanlıca matbu basım, Ankara 2000, s. 58; Babinger, a.g.e, s. 307-308.

Turkish Studies

nüshası bulunmaktadır⁸. Eserin Mirza Kazım Bek tarafından 1832 yılında Kazan'da Arap alfabeli matbu basımı yapılmıştır.

Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar'ın Topkapı Sarayı nüshasının önemli bir bölümü Cengiz Orhonlu'nun danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır. 1974 yılında Aydın Aybalık eserin 1-26a, Hakkı Tanrıverdi 92b-116a ve Ahmet Nafi Telli 141b-166b arasındaki varaklarını hazırlarken 1983 yılında Erdoğan Aksoy 48b-73a arasındaki kısmını hazırlamıştır. Bu çalışmaların oldukça dikkatli bir şekilde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde Es-Seb'üs Seyyar'ın Topkapı nüshasının büyük bölümü hazırlanmıştır⁹.

Seyyid Muhammed Rıza eserini Cengiz Han'dan başlatarak 1737 yılına kadar yani II. Mengli Giray dönemine kadar getirmektedir¹⁰. Eser sadece siyasi tarih açısından değil sosyal ve idari tarih açısından önemli olup Kırım Hanlığı ve Altın Orda Devleti'nin sosyal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Tarhanlık rütbesinin ortaya çıkışı ya da Hanın ganimetten aldığı beşte birlik vergiye savga denilmesi gibi bilgiler bu duruma örnek olarak gösterilebilir¹¹. Yine Kırım Hanlığı'nın temelini oluşturan yapılardan olan Karaçi sistemi hakkında verdiği "...dört nefer karaçu tabir olunur halkdan ümera-yı mirliva Şirin...ve yine ümera-yı karaçudan ma'dud Argın, Barın ve Kıpçak..."¹² tarzındaki bilgiler eserin değerini arttırmaktadır.

Seyyid Muhammed Rıza'nın Kaysunizade Remmal Hoca'nın Tarih-i Sahip Giray'ı gibi Kırım tarihi hakkındaki yerli kaynakların yanı sıra İranlı tarihçi İskender'in eserine gönderme yapması yazarın kaynak hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir¹³. Yazarın bunların dışında Haydarzade Tarihi, Abdülveli Efendi Mecmuası gibi eserleri kaynak olarak kullandığı görülmektedir¹⁴.

Sonuç olarak eserin çok sayıda yazmasının ortaya koyduğu üzere Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar'ın Kırım Hanlığı tarihinin yanı sıra Deşt-i Kıpçak tarihi içinde vazgeçilmez bir kaynaktır.

3. Abdülgaffar Kırımı¹⁵, *Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)*: Eserin bilinen bir adet yazması bulunmakta olup Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2331 numarada bulunmaktadır. Eser Hicri 1343/ Miladi 1924-1925 yılında Necib Asım tarafından Matbaa-i Amire'de Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın ilavesi olarak Arap harfli matbu basımı yapılmıştır. Umdet'ül Ahbar genel bir tarih kitabı olup 243a-324a arasındaki kısmı yani Cengiz Han'dan 1739 Belgrad

⁸Bu bilgiler <https://www.yazmalar.gov.tr>'de yapılan tarama sonucunda elde edilmiştir. Babinger eserin Ragıp Paşa 1016, Hamdiye 950, Kahire'den bir nüsha ve S. Petersburg'ta bir yazma nüshası olduğunu belirtmektedir, Babinger, a.g.e, s. 307-308.

⁹ *Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar*, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Turan Gökçe'nin danışmanlığında Yavuz Söylemez tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmaktadır.

¹⁰ Babinger'in eserin 1466 yılından başladığı şeklindeki ifadesi bu nedenle yanıltıcıdır, Babinger, a.g.e, s. 307-308.

¹¹ Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar*, Süleymaniye Kütüphanesi-Ragıp Paşa 1016, vr. 18a.

¹² Seyyid Muhammed Rıza, a.g.e, vr. 39a

¹³ Remmal Hocaya yapılan atıf Seyyid Muhammed Rıza, a.g.e, vr. 48a; İranlı tarihçi İskender'e yapılan atıf için bkz., Seyyid Muhammed Rıza, a.g.e, vr. 66b.

¹⁴ Haydarzade Tarihi'ne yapılan atıf için bkz. Seyyid Muhammed Rıza, a.g.e, vr. 75b, Abdülveli Efendi Mecmuası'na yapılan atıf için bkz., Seyyid Muhammed Rıza, a.g.e, vr. 119b.

¹⁵ Abdülgaffar Kırımı'nın hayatı için bkz., Derya Derin, *Abdülgaffar Kırımı'nın, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)'ine Göre Kırım Tarihi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Ankara 2003, s.16-18, Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, s. 99-100.

Antlaşması'na kadar Kırım Hanlığı tarihinden bahseden bölümü Derya Derin tarafından 2003 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Abdülgaffar Kırımî'nin, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)'ına Göre Kırım Tarihi adıyla transkribe edilmiştir¹⁶. Derin eserin yazarın Soğucak kalesinde sürgünde bulunduğu sırada, 1747 yılında yazıldığını ve eserin son beş varağının yani 1739-1744 yılları arasındaki bölümünün eksik olduğunu belirtmektedir¹⁷.

Derin'e göre Abdülgaffar Kırımî'nin bu çalışmasında yirmi dört adet kaynak kullanmıştır. Bunların başlıcaları Ahmet Han Özbeki'nin tahrirleri (vr. 259a), Baba Ali Beğ Tarihi (266b), Ceride-i Şeyh Ali El Yezidi (243a), Gelibolulu Ali'nin Kühül Ahbar'ı (279b), Tarih-i Dost Sultan Özbeki (243a), Hacı Tarhanlu El Hac Niyaz'ın eseri (259b)'dir. Bu tarz yazılı eserlerin yanı sıra Kırımî başkalarının duyduklarını da isim vererek belirtmiştir. El-Hac Cantemür Beğ'den rivayetler (283a/derkenar), El-Hac Murteza'dan rivayetler (283a/derkenar) de olduğu gibi¹⁸.

Yazarın Kırım Hanlığı'nın idari yapısı içerisinde görev almış olması, çok sayıda kaynağı ismini belirterek kullanmış olması eserin değerini arttırmaktadır, bu yüzden eserin en önemli cephesi yazarın Kırım Hanlığı'nın iç işleyişi ve yapısı hakkındaki gözlemlerinde yatmaktadır. Yazarın Adil Giray Han devrinde Şirin kabilesi beğlerinin Han ile çatışarak Kırım'dan Kuban'a kaçtıklarında onları Kuban'da koruyan Nevruz Mirza'nın ağzından "...Kırım'da en asl hâkim olan Karaçi beğleridir..." şeklinde bir ifadeyi nakletmesi Kırım Hanlığı'nın iç yapısı ve bu yapıda karaçi tabir edilen kabilelerin konumunu göstermesi gibi örnekler eserin bu cephesini ortaya koymaktadır¹⁹. Yazar yine bu kabilelerin önemine binaen eserinin sonuna iki bölüm eklemiştir. Bu iki bölüm Kırım Hanlığı'nın en büyük kabilesi i olan Şirinler ve sadece Kırım değil Deşt-i Kıpçak'taki Altın Orda'nın en güçlü varislerinden olan Nogay Ordası Beyleri olan Edige ve oğulları hakkındadır. Yazar önce Şirin kabilesinin tarihi "*Hanedan-ı Şirin Beğleri Vesair Mirzaları ve Asl Uruğları Beyanındadır*" ardından Nogay kabileleri beylerinin tarihini "*Ma'ruf ve meşhur olan Edigü Bey ve Anın Evladının İcmalen Ahvali Beyanındadır*" başlığı altında vermektedir²⁰. Bu nedenlerle eser sadece Kırım Hanlığı tarihi için değil Deşt-i Kıpçak tarihini araştıranlar içinde özel bir öneme sahiptir²¹.

4. Kefevi İbrahim Efendi, *Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir*: Eser İkinci Feth Giray'ın (1736) divan katibi Kefeli İbrahim Efendi tarafından yazılmış ve İsmail Otar tarafından 2005 yılında Eskişehir'de neşredilmiştir²². Bu neşrin dokuz ile

¹⁶ Umdet'ül Ahbar ve Abdülgaffar Kırımî üzerine bir dizi inceleme kaleme alınmıştır. Eser belirttiğimiz gibi Derin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Derin'in çalışması dışında Barbara Kellner-Heinkele'nin, "Kto Bil Abdülgaffar al- Kırımî (Zametki o Krımskoe-Tatarskom İstorike XVIII. Veka", *Istočnikovedenie İstorii Ulusa Çuči, (Zolotoy Ordı) Ot Kalki Do Astrahani 1223-1556, Kazan 2001*, s. 378-390 isimli çalışması Umdet'ül Ahbar'ın içeriği ve Tarih-i Said Giray'a dayanarak Abdülgaffar Kırımî hakkında verdiği bilgilerle özel bir öneme sahiptir.

¹⁷ Derin, a.g.t, s.20.

¹⁸ Derin a.g.t, s. 23.

¹⁹ Abdülgaffar Kırımî, a.g.e, Necip Asım neşri, s. 126.

²⁰ Abdülgaffar Kırımî, a.g.e, Necip Asım neşri, Şirinler için s. 193-203, Edige evladı için ise Necip Asım neşri s. 203-207.

²¹ Umdet'ül Ahbar'ın Altın Orda Devleti tarihinin bir kaynağı olarak değerlendirilmesi için bkz, Uli Schamiloğlu, "The Umdet ül-Ahbar and Turcic Sources For The Golden Horde and The Later Golden Horde", *Central Asian Monuments*, Edited by. Hasan P Aksoy, İstanbul 1992, s. 81-93, özellikle, s. 88-93. Uli Schamiloğlu'nun yanı sıra Devin De Weese'de Umdet'ül Ahbar'ın yine Altın Orda ve Ötemiş Hacı Tarihi ile olan ilişkisi bakımından değerlendirmiştir, ve bu durumu "...for our purposes the importance of 'Abd al-Gaffar's work lies in its use of Ötemiş Hajji's account fort he earlier history of the Jöchid ulus from the time of Chingis Khan..."", diyerek ifade etmiştir, Devin De Weese, *Islamization and Native Religion In The Golden Horde, Baba Tükles and Conversion To Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994, s.144-146, 352-366, özellikle s. 353.

²² Kefeli İbrahim Efendi, *Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerindedir*, Yayına Hazırlayan, İsmail Otar, Eskişehir 2005, s.3

kırkıncı sayfaları arasında günümüz Türkçesiyle, kırkbir ile doksanüçüncü sayfaları arasında transkribe edilmiş şekilde araştırmacılara sunulmuştur.

Kefevi İbrahim Efendi eserinde sadece Kırım Hanlığı'ndan değil Kırım Hanlığı ile ilişkide bulunan topluluklardan da bahsetmektedir. Örneğin Der Beyan-ı Vilayet-i Ukraniyye, Der Beyan-ı Nev ve Ecnas-ı Taife-i Kazak ve Taifeyi Nogay başlıkları bu durumu ortaya koymaktadır²³. Yazarın temel gayesinin Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı için Deşt-i Kıpçak ve Moskova tehlikesine karşı siyaset belirlemek olduğu görülmektedir. Bu özellikle Kazakları anlatırken kullandığı “...ve eğer devlet-i Osmaniyeye haraç almamak şartıyla Eflak ve Boğdan vilayetlerine kıyasen, kendü cinslerine itibaren bir hetman nasb ve kavanin ve beravata riayet buyurulsa idi taife-i mezbure asan vechile Devlet-i Aliyye'ye münkad ve muti olup dostlarına dost düşmanlarına düşman olurlar idi...” şeklindeki ifadeleri bu duruma güzel bir örnektir²⁴. Yazarın diğer bir gayesinin de Deşt-i Kıpçak'ın Kırım Hanlarının mirası olduğunu ortaya koymaktadır ki yazar bunu “...El-yevm cem'i hukuk ve unvan ve elkâb-ı Deşt-i Kıpçak cihângüşâ-yı Cengiz Hanzâde ibn-i kebiri Cuçi Han neslinden olan Kırım Hanlarına münhasır ve mütealliktir...” ifadesiyle belirtmektedir²⁵.

5. Halim Giray²⁶, *Gülbün-ü Hanan*: Gülbün-ü Hanan'ın Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1442, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi 22 Sel 1860, British Museum Or 11164, Avusturya Milli Kütüphanesi H.O.218'inde yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser 25 Rebiülâher 1287/25 Temmuz 1870'de Matbaa-i Amire'de Osmanlıca olarak basılmıştır. Bunun yanı sıra Osman Cudi tarafından H. 1327/M. 1909/1910 tarihinde yine Osmanlıca olarak fakat dili sadeleştirilerek yayınlanmıştır. Bu basımın 1990 yılında Sadi Göçenli ve Recep Toparlı tarafından tıpkıbasımı yapılmıştır. Cudî neşrinin en önemli özelliği esere düştüğü dipnotlarda bulunmaktadır. Cudi özellikle Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar'dan çok sayıda not düşmektedir. Es-Seb'üs Seyyar dışında Kamil Paşa'nın Tarihi Siyasisesi, Raşid Tarihi, Asım Tarihi, Vasıf Tarihi, Telfik ül Ahbar ve Talkih ül Asar Vakayi-i Kazan ve Bulgar ve Müluk'it Tatar, Solakzade Tarihi, Naima Tarihi ve Peçuylu Tarihi Cudi'nin istifade ettiği eserler arasındadır²⁷.

Gülbün-ü Hanan Halim Giray'ın Kırım Hanlığı tarihini Kırım Hanları'nın biyografileri üzerinden anlatan ve Melek Hacı Giray'dan başlayarak yazarın babası Baht Giray Han'a kadar

²³ Kefeli İbrahim Efendi, a.g.e, “*Der Beyan-ı Vilayet-i Ukraniyye*”, s. 47-55; “*Der Beyan-ı Nev ve Ecnas-ı Taife-i Kazak*”, s. 55-58, “*Taife-i Nogay*”, s.58-63, Kırım Hanlığı tarihi ile ilgili bölüm ise s.70-83 arasındadır.

²⁴ Kefeli İbrahim Efendi, a.g.e, s.58; yazarın bu yöndeki görüşleri Zeki Velidi Togan'ın da dikkatini çekmiştir, Togan, “*Mevzu-ı bahs olan Kırım, Kafkasya, Dağıstan, Ukrayna, Lehistan, Rus, Türkistan ve İran siyasi münasebetlerini, Osmanlı Devleti'nin şimal-i şarkideki siyasetini pek vakıfane izah etmiştir*”, Zeki Velidi Togan “18. Ve 19. Asır Türk Siyasi Tarihine Aid İki Mühim Eser”, *Yeni Türkistan Mecmuası*, Sayı 16'dan aktaran İbrahim Otar, Kefeli İbrahim Efendi, a.g.e, s.3.

²⁵ Kefeli İbrahim Efendi, a.g.e, s.42.

²⁶ Halim Giray'ın hayatı ve eserleri için bkz. Barbara Kellner-Heinkele, “A Chinggisid and Ottoman: Halim Gerye Sultan”, *Altaica V*, Moskva 2001, s. 69-80, Gülbün-ü Hanan'la ilgili değerlendirmeleri için özellikle, s. 76-78; M. Ürekli özellikle Gülbün-ü Hanan'ın kaynakları üzerinde durmuştur, Muzaffer Ürekli, “Gülbün-i Hanan”, TDVİA, C. 14, s.235-236; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*, Haz. Mehmed Sarı, Ankara 1990, s. 21-22; Babinger, a.g.e, s. 372-373, Babinger Gülbün-ü Hanan'ın yazmalarından sadece Viyana ve Paris Milli Kütüphanesi'nde olanlara işaret etmiştir. Eserin bunların dışında kalan yazmaları hakkındaki bilgiler <https://www.yazmalar.gov.tr>'de yapılan tarama sonucunda elde edilmiştir. Gülbün-ü Hanan, anlaşıldığı kadarı ile “Rozoviy Kuct Hanov ili Kratkaya İstoriya Krıma”, ismiyle Rusça'ya da çevrilmiş ve 2004 yılında Akmesid/Simferol'de yayınlanmıştır. Gayvronskiy, a.g.e, C. I, s 37, bununla birlikte eserin kendisini göremediğimiz için bir yorumda bulunamıyoruz; Gülbün-ü Hanan'ın edisyon kritikli basımı Arş. Grv. Dr. Alper Başer ve Arş. Grv. Alper Günaydın tarafından yayına hazırlanmaktadır.

²⁷ Halim Giray, *Gülbün-ü Hanan*, Cudi Neşri, İstanbul H.1327/M. 1909-1910, Naima ve Peçuylu için, s. 62; Kamil Paşa için s. 85; Raşid Tarihi için bkz, s.126; Asım Tarihi için bkz. s. 161; Vasıf Tarihi için bkz, s.180; Telfik ül Ahbar ve Talkih ül Asar Vakayi-i Kazan ve Bulgar ve Müluk'it Tatar için bkz. s.37; Solakzade Tarihi için bkz. s.35.

Turkish Studies

getiren ve 1811 yılında tamamlanan bir çalışmadır. Halim Giray'ın bu eserinde kullandığı başlıca kaynaklar Haydarzade Tarihi, Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih), Abdülveli Tarihi, Şeyh Mehmed Efendi Mecmuası, Tarih-i Sahip Giray, Kefevi Abdülcélil Mecmuası, Naima Tarihi, Vasıf Tarihi ve Hürremi Çelebi'nin eseridir²⁸.

Halim Giray Gülbün-ü Hanan'ı yazma sebebi olarak Kırım Hanları'nın isimlerinin ve yaptıklarının unutulmaya başlamasını göstermektedir²⁹.

B. Kırım Hanlığı Tarihi'nin Belirli Dönemi Ele Alan Eserler

1. Kırımlı Hacı Mehmed Senai, *Üçüncü İslam Giray Han Tarihi*: Eserin yazma nüshası British Museum No. Add. 7870 numarada bulunmaktadır. Zygmunt Abrahamowicz bu nüshanın tıpkıbasımı ile birlikte Osmanlıca matbu basımını Lehçe'ya yaptığı çeviresiyle 1971 yılında Varşova'da yayınlamıştır. Olgierd Gorka ve Zbigniew Wojcik kitapta verilen bilgilerin tarihi değerine dair yorumlarda bulunmuşlardır. Üçüncü İslam Giray Han Tarihi, Abrahamowicz'in Osmanlıca matbu yayını temel alınarak Mehmet Ülger tarafından Latin harfleriyle 2009 yılında Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans bitirme tezi olarak hazırlanmıştır.

Üçüncü İslam Giray Han Tarihi'ni yazan Hacı Mehmed Senai Kırım Hanı'nın divanında bir müddet münşi olarak çalışmıştır. Eser H. 1 Cemaziyelevvel 1054/6 Temmuz 1644'den H. 1 Şaban 1060/30 Temmuz 1650'ye kadar olan zaman dilimini içermektedir. Eserin önemi ünlü Kazak lideri Hmelnitiski'nin Lehistan'a karşı gerçekleştirdiği isyan, Osmanlı-Kırım ve Kazaklar arasında gerçekleşen işbirliği neticesinde ortaya çıkan siyasi sürece dair verdiği bilgilerde yatar.

2. Kaysunizade Remmal Hoca, *Tarih-i Sahip Giray Han*: Eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır. Bunlar Paris Bibliotheque Nationael Supplement Turc. No. 164 ve S. Petersburg (Leningrad) Üniversitesi Oriental Manuscripts. No. 488'de bulunan nüshasıdır. Özalp Gökbilgin bu iki nüshaya dayanarak eserin edisyon kritiğini gerçekleştirmiş ve 1973 yılında Ankara'da Atatürk Üniversitesi Yayınları arasından *Tarih-i Sahip Giray Han* ismiyle yayınlamıştır. Gökbilgin bunun yanı sıra eseri Fransızca'ya çevirisini gerçekleştirmiş, notlar ve açıklayıcı bir sözlüğü de eserin sonuna eklemiştir³⁰.

Eser adından da anlaşılacağı Kırım Hanı Sahip Giray'ın hanlığı dönemini ele almakta ve 1532 ile 1551 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Eserin yazarı Kaysunizade Remmal Hoca Sahip Giray Han'ın doktoru olduğu için birinci elden Kırım Hanlığı'nın iç ve dış siyasetine dair net gözlemleri içermektedir. Halil İnalçık Tarih-i Sahip Giray için "*Tarih-i Sahip Giray, tarihin bu kritik döneminde Kırım Hanlığı'nın iç yapısını ve iktidar mücadelelerini anlayabilmek için olağanüstü değeri olan bir eserdir. Bu eser tipik bir bozkır hanlığını, Osmanlı İmparatorluğu modeline göre merkezi mutlakkiyetçi bir devlet haline getirmek isteyen han olan Sahip Giray'la hanlığın 'Cengiz Han'ın Yasa Veya Töre'sine göre 'Feodal' kabile devleti yapısını muhafaza etmek için uğraşan kabile aristokrasisi arasındaki ölümüne mücadelenin ilk elden tafsilatlı bir hikâyesini sunmaktadır*"³¹ şeklinde bir ifadeyle eserin önemine ortaya koymaktadır.

²⁸ Halim Giray, *Gülbün-ü Hanan*, İstanbul H. 25 Rebiülaher 1287/25 Temmuz 1870 Matbaa-i Amire; Haydarzade Tarihi, Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih), Abdülveli Tarihi, Şeyh Mehmed Efendi Mecmuası, Tarih-i Sahip Giray, Kefevi Abdülcélil Mecmuası için bkz, s.5; Naima Tarihi için bkz. s. 46; Vasıf Tarihi için bkz, s. 119.

²⁹ Halim Giray, *Gülbün-ü Hanan*, Matbaa-i Amire baskısı, s. 4.

³⁰ Özalp Gökbilgin, Kırım Hanlığı'nın 1532-1577 yıllarını konu edinen çalışmasının Devlet Giray Han'ın tahta çıkmasına kadar geçen dönemi temel olarak Tarih-i Sahip Giray Han'a dayanmaktadır. Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Atatürk Üniversitesi Yay. No: 289, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.

³¹ Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahip Giray Han Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, Sayı: 135, Mart-Nisan 1983, s. 51-53.

Eserin Kırım-Tatar askeri organizasyonu, sefer zamanları, Sahip Giray Han döneminden yapılan dokuz askeri sefer, ordunun iç organizasyonu hakkında verdiği bilgilerde Ostachuk tarafından değerlendirilmiştir³². Tarih-i Sahip Giray Han'ın diğer bir önemi ise özellikle Baki Bey'in şahsında Nogay kabilelerinden olan Mansuroğulları'nın Kırım Hanlığı'nda etkisinin yükselişi hakkında verdiği bilgilerde yatmaktadır ki hanlık tarihinde Şirin-Mansuroğlu rekabeti büyük yer tutacaktır.

3. Mehmed Giray, *Târih-i Mehmed Giray*: Târih-i Mehmed Giray'ın bilinen tek yazma nüshası Wien Österreichische National Bibliothek nr. 1080'de bulunmaktadır. Eser Uğur Demir tarafından Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı'nda Târih-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin) adıyla 2006 yılında yüksek lisans tezi olarak transkribe edilmiştir.

Târih-i Mehmed Giray 1682-1703 yılları arasındaki olayları konu almaktadır. Eser özellikle 1683-1699 yılları arasındaki uzun savaş döneminde Kırım Hanlığı'na bağlı kuvvetlerin faaliyetleri ve Doğu Avrupa'da meydana gelen çatışmalar hakkında verdiği bilgiler nedeniyle önemlidir. Yazarın bahsettiği olaylara bizzat tanık olması eserin önemini artırmaktadır. Eserin sadece Kırım Hanlığı tarihi için değil dönemin Osmanlı tarihi için de büyük kaynak değeri taşımaktadır. 1703 Edirne Olayı hakkında verdiği bilgiler bu minvalde akla gelmektedir. Yazarın hem Kırım Hanlığı'na hem de Osmanlı Devleti'ne karşı yer yer eleştirel tutum takındığı görülmektedir. Örneğin "...*Fil-hakika bu Kırım halkı sözlerinde sabit kadem oldukları yoktur...*" ya da Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlarını Kırım içerisinden bazı yöneticilerin dedikodusu üzerine azletmesi, yine Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'nın geleneksel olarak üzerinde hâkimiyet ilan ettiği Nogay kabileleri ile olan ilişkisine yönelik ifadeleri yazarın eleştirel boyutunu ortaya koymaktadır³³.

Sonuç olarak Târih-i Mehmed Giray bir Kırım Tatarı'nın gözünden Osmanlı-Kırım ilişkileri, Doğu Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri faaliyetler, gittikçe artan Moskova tehlikesini algılamakta Osmanlı yöneticilerinin yetersizliğini ortaya koyan 1683-1703 yılları arasında Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı tarihi araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynaktır.

4. Said Giray, *Tarih-i Said Giray Han*: Yazma nüshası Berlin'de Staatsbibliothek'de Hs. Or. Oct. 923 numarada bulunmaktadır. Barbara Kellner-Heinkele Tarih-i Said Giray Han hakkında *Aus Den Aufzeichnungen des Sa'id Giray Sultan* isminde bir kitap yayınlamıştır³⁴. Bu çalışmanın Almanca olması nedeniyle değerlendiremedik. Kellner'in yine Tarih-i Sa'id Giray'ı temel alarak yayınladığı "Crimean Tatars and Nogay Scholars Of The 18th Century" adlı makalesinden hareketle bu eserin Yedisian Nogayları'nın başında serasker olarak bulunan Said Giray'ın otobiyografik notlarından oluşan bir eser olduğu ve Kırım ile çevresindeki Tatar toplulukların dini, ilmi ve siyasi faaliyetleri hakkında bilgi verdiği anlaşılmaktadır³⁵.

³² Victor Ostapchuk, "Hronika Remmalya Hoca 'İstoriya Sahip Gerey Hana' Kak İstoçnik Po Krımsko-Tatarskim Pohodam", *İstoçnikovedenie İstorii Ulusa Cuçi, (Zolotoy Ordı) Ot Kalki Do Astrahani 1223-1556, Kazan 2001*, s. 392-421. Bu makale dikkat çekici şekilde Sahip Giray Han'ın Kafkaslar üzerindeki askeri faaliyetlerinin yoğunluğunu ortaya koymaktadır, özellikle s. 397-400.

³³ Mehmed Giray, *Tarih-i Mehmed Giray*, hzl. Uğur Demir, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, 2006 İstanbul; Kırım halkına yönelik eleştirileri, s. 8, Osmanlı Devleti'ne yönelik eleştirileri s. 92-94.

³⁴ Barbara Kellner-Heinkele, *Aus Den Aufzeichnungen des Sa'id Giray Sultan*, Freiburg 1975.

³⁵ Barbara Kellner-Heinkele, "Crimean Tatars and Nogay Scholars of The 18th Century", *Muslim Culture in Russia and Central Asia From The 18th Century To The Early 20th Centuries* içinde, eds. Michael Kemper - Anke von Kügelgen - Dmitriy Yermakov, *Islamkundliche Untersuchungen* 200, Berlin 1996, s. 279.

Kırım Hanlığı tarihi hakkında bilgi veren bu eserlere ilave edilmesi gereken fakat daha önce pek değerlendirilmemiş bir kaynak daha bulunmaktadır*. Bu da Mevkûfati Mehmed Efendi'nin Tarih-i Mevkûfati adlı eseridir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar bölümünde 1751 numara ile kayıtlı bulunan eser iki bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü yani vr. 2a-17b arasındaki kısmı Kırım Hanı III. Mehmed Giray ve kardeşi Şahin Giray'ın Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketleri ve Mansuroğulları'ndan Kantemir Mirza'nın bu isyan sürecindeki rolü hakkındadır. Eserin ana kahramanı hiç kuşkusuz Kantemir Mirza'dır. Eserin ikinci bölümünde yani vr. 17b-19b arasında ise Selçuklu hükümdarı Sultan Alaadin'in Osman Gazi'ye sancak ve alem ile gönderdiği beratın suretidir ki bu bizim konumuzun dışındadır. Tarih-i Mevkufati 1966 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Muzaffer Ayozan tarafından lisans bitirme tezi olarak hazırlanmasına rağmen bugüne kadar pek dikkat çekmemiştir. Burada yapılan değerlendirmelerde bu tez yazma nüsha ile mukayese edilerek kullanılmıştır.

Eserin yazarı Mevkufati Mehmed Efendi, Osmanlı devlet örgütünün çeşitli kademelerinde çalışmış kaynaklarda IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'ın kethüdası olarak saray entrikalarına karışmasıyla dikkati çekmiştir³⁶. 1644 yılının Ağustos ayında Mısır eyaleti tevcih edilen Eyüp Paşa'nın divan kâtibi olarak Paşa ile birlikte İstanbul'dan ayrılmıştır³⁷. Kaya Sultan'ın eşi Melek Ahmed Paşa'nın sadrazam olduğu sırada "harac muhasebecisi" görevinde bulunan Mevkufati Mehmed Efendi, Melek Ahmed Paşa'nın isteğiyle 06.08.1650 tarihinde reisülkütüblük makamına getirilmiştir³⁸. Kösem Sultana yakınlığı nedeniyle Siyavuş Paşa'nın tepkisini çeken Mehmed Efendi'nin bunun yanı sıra Melek Ahmed Paşa'yı yeniden sadrazam yapmak istemesinden kuşulanılmış ve 1652 yılında Midilli adasına sürülmüştür³⁹. 1653 yılında yeniden "baş muhasebecilik" makamına getirilen Mehmed Efendi, 1655 yılında Melek Ahmed Paşa'nın Van'a sürülmesi üzerine haps edilmiş, İznik'e giderken yolda öldürülmüş ve İznik'e defn edilmiştir⁴⁰. Özellikle Tercüme-i Mülteka-i Ebhur'la tanınan Mehmed Efendi'nin Telhis-i Cami ül Kebir, Sadr-üş-Şeria isimli çevirileri de bulunmaktadır⁴¹.

Tarih-i Mevkufati, III. Mehmed Giray ve kardeşi Şahin Giray'ın Mehmed Giray'ın yerine Canbek Giray Han'ın Kırım tahtına çıkarılması üzerine isyan etmeleri ve Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratmalarının ardından başlayan sürecin bir değerlendirmesiyle başlar fakat anlattığı olaylar 1627-28 yıllarını kapsar.

Mevkûfati Mehmed Efendi Mehmed ve Şahin Giray' kardeşlere 1624 yılından sonra müdahale edilememesini "...havadis-i ruzgardan sual-i şerif buyurulursa Şahin-i bi fer ve layık-ı beriden-i ser ki hain-i din ü devlet ve mehin-ı arz ü saltanat olup ceza ve sezası lazım iken Bağdad-

* Bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece Alper Başer tarafından kullanılmıştır, Alper Başer, *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Afyon 2010.

³⁶ Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naima*, C. III, hzl., Mehmed İpşirli, T.T.K Yayınları, Ankara 2007I, s. 956-57. Naima'da bu kayıt 1642 yılına aittir.

³⁷ Naima, a.g.e, C. III, s. 997.

³⁸ Naima, a.g.e, C. III, s. 1266.

³⁹ Naima, a.g.e, C. III, 1353-54, 1376.

⁴⁰ Naima, a.g.e, C. IV, s. 1588-1593; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-Nâme*, Yayına hzl., Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008, s. 75; Hasan Vecihi'ye göre Mevkufati Mehmed Efendi'nin öldürülmesinin sebebi Melek Ahmed Paşa'yı yeniden sadrazam yapmaya çalışmasıdır, Hasan Vecihi, *Vecihi Tarihi*, hzl., Ziya Akaya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 1957, s. 126.

⁴¹ Yazarın hayatının özeti ve eserleri için bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı*, s. 417. Mülteka-i Ebhur çevirisine Naima'da dikkati çekmektedir, Naima, C.III, s.1457.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

ı bihişt-abadın dest-i ahara intikali ve Abaza-i bi-dadın niran-ı fesadının işti'ali man'i-i kâfi olmağla..." ifadesiyle açıklar⁴².

Bundan sonra ise Kırım'da olayların gelişimini ele alır, Yazara göre Şahin Giray (dikkat çekici şekilde Mehmed Giray yerine Şahin Giray Kırım cephesinin lideri olarak anlatımda baş roldedir) Osmanlı Devleti'nin kendine karşı uzlaşmacı tutumunu zayıflık olarak yorumlamış ve cihangirlik sevdasına düşmüştür. Bu düşüncelerini hayata geçirmek içinde Kantemir Mirza ile görüşmüştür. Kantemir Mirza Şahin Giray'a Osmanlı Devleti'nin büyük ve yüce bir devlet olduğunu açıkladıktan sonra bu fikirlerinden vazgeçmesini öğütler. Şahin Giray bu durum üzerine Kantemir Mirza'nın öğütlerine hak vermiş gibi görüldükten sonra Kantemir Mirza'yı ortadan kaldırmak için harekete geçer. Şahin Giray'ın Kantemir Mirza'yı öldürmek için harekete geçmesinin nedeni esere göre "...mesami-i aliyye-i hüdevandigara vasıl olursa murad-ı mayuradımız gayr-ı hasıl olması muhakkaktır imdi Han Teymürün vücudu sahife-i rüzgardan hak ve rakabe-i pür akabesin tiğ-i ba dirîğ ile fekk eylemek bais-i husul-i meram ettüğü..."⁴³ dür yani Şahin Giray düşüncelerinin İstanbul'a iletmesinden duyduğu korku nedeniyle Kantemir Mirza'yı ortadan kaldırmaya karar vermiştir.

Şahin Giray 2000 kadar Tatar ve 500 kadar Çerkes'i Kantemir Mirza'yı öldürmek üzere görevlendirir. Evinde kuşatılan Kantemir Mirza yanındaki 30 kadar adamıyla kuşatmayı yarıp Özü sahrasına kaçmayı ve üç gün kadar süren takibi atlattı. Bu gelişmelerden dolayı öfkeye kapılan Şahin Giray Kantemir Mirza'nın aile efradını yakarak korkunç bir şekilde öldürür ve Kantemir'e bağlı olan kişileri ve ailelerini de cezalandırmaya başlar. Bunun üzerine Kantemir Mirza'ya bağlı yaklaşık 400 kişilik bir topluluk Kırım'a terk ederek Tuna Yahısı'na gelirler⁴⁴.

Bu bilgiler bizim anlatıyı tarihlendirmemize olanak sağlamaktadır. Kantemir Mirza 1606 yılından sonra Bucak havalisine yerleşmiş ve yerel Tatar güçlerin lideri konumuna yükselmiştir. Kantemir Mirza'nın Bucak havalisinden iki kere dönemin iç ve dış siyasi şartları neticesinde Kırım'a sürüldüğünü bilmekteyiz. Bu sürgünlerden ilki 1623 ikincisi ise 1625 yılındadır. Kantemir Mirza ile Şahin Giray'ın görüşmesi, arkasından Kantemir Mirza'nın Kırım'dan kaçması ve aile efradının öldürülmesi olayı 1627 yılında gerçekleşmiştir. Yani Mevkufati Mehmed Efendi'nin anlatımı bu nedenle 1627 yılında başlayan gelişmeleri anlatmaktadır.

Tarih-i Mevkûfati'ye göre Şahin Giray Kantemir Mirza'nın kaçışından sonra O'nu sığındığı Osmanlı Devleti'nden talep etmiştir. Bu olay eserde "...Çünkü hain-i mezbur Han Teymür Paşa'nın der-i devletmedara iltica ve erbab-ı devletün kendüye iltifatından haberdar olıcak mübada üzerimize asker getürmeğe sebep ola. İmdi kendüyü mukaddemce talep için sa'adetliü padişaha ekid ve şedid-i arz mahzar irsal idelim. Ümidir ki dehşet-i vakai sabık mucib-i

⁴² Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 2a.

⁴³ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 3b-4a.

⁴⁴ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 4b-5a; Zamanın Kefe'de bulunan İtalyan gözlemcisi D'askoli bu olay hakkında daha farklı bir anlatım takip eder. Ona göre Şahin Giray ve Kantemir Mirza arasında başlayan çatışmanın sebebi bir kan davasıdır. Mehmed Giray'ın damadı olan bir Çerkes Beyi 1621 yılında Kantemir Mirza'nın kardeşlerinden birisini öldürmüştür. Mehmed Giray 1627 yılında Çerkes arazisine ziyarete gittiğinde damadı Mehmed Giray'ın yanına gelip hediyelerini sunmuştur. Mehmed Giray'ın maiyetinde olan Kantemir Mirza'nın amcasının oğlu Selmanşah Mirza intikam almak amacıyla bu Çerkes Beyi'ni öldürmüş ve kaçmıştır. Selmanşah'ın Kantemir Mirza'dan habersiz böyle bir şey yapamayacağını düşünen Mehmed Giray kardeşine Kantemir ve Selmanşah Mirza'yı yakalaması için haber göndermiş fakat Şahin Giray başarılı olamamış ve Kantemir Mirza Or Kapısı'ndan çıkarak kaçmayı başarmıştır. Emiddio Dortelli D'Askoli, "Opisanie Çernogo Morya i Tatarii, Sostavil Dominikanets Emiddio Dortelli D'askoli, Prefekt Kaffi, Tatarii i Proç. 1634", Rusça'ya Çeviren: N. Pimenova, Ed. A. Berthier-Delegard; *Zapiski Imperatorskogo Odesskogo Obşestva İstorii İ Drevnostey*, Tom. XXIV. 1902, s.107-108; Gayvoronskiy, bu Çerkes Beyinin adının Gazi Bey olduğunu ve öldürdüğü kişinin de Selmanşah Mirza'nın babası olduğunu belirtir, Gayvoronskiy, a.g.e, Tome II, s. 114.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

hayf-ı lahik olup teskin-i nisan-ı kıtal ve itfa-i ateş-i cidal için mezburu irsal veyahud Bab-ı saadetden red olmakla sakin-i sahra ve cibal olup hakkımızda irad eylediği kelam usga olunmamak mukarrerdir deyü ber-veçh-i istical mufassal ve meşruh arz mahzar gönderüp derun-i kabahat meşhununda hala Han Teymür Paşa taife-i tataran mirzalarımız zümresinden olduğu Rikab-ı Hümayun-ı Padişahiye hafı değildir. Hala ba'zı evza-ı nahemvar ve ef'al-ı bi hencari zuhur edüp hayfindan firar ve Asitane-i saadette karar eylemiş hadd-ı zatında bir bed-i asl-i nâbekâr ve hain-i gaddardır...Bu canibe ne derece hayrı olmuş ise taraf-ı ahara dahi ol mertebeden efsun olacak değildir. Öyle olsa mezburun Dersaadetden red olunup desti beste bu tarafa irsali gayet-i meram ne nihayet-i mehamimizdir....”⁴⁵ şeklinde anlatılmaktadır.

Şahin Giray'ın “...Ümididir ki dehşet-i vakai sabık mucib-i hayf-ı lahik olup teskin-i nisan-ı kıtal ve itfa-i ateş-i cidal için...” ile kastettiği olay Osmanlı Devleti'nin 1624 yılında karşı karşıya kaldığı utandırıcı yenilgidir. IV. Murad Şahin Giray'ın bu teklifini “...Han Teymür Paşa bu asitane-i devlet âşyanenin edna bendesi ve tabl ü alem sahibi bir efkendesidir. ..Paşa-yı mumaileyhi asitane-i saadetinden red ve bab-ı devlet medarımı erbab-ı ilticadan sedd eylemek muhaldir...” diyerek reddetmiş ve Kantemir Mirza'yı Tırhala Sancakbeyliği ile görevlendirmiştir ⁴⁶.

Kantemir Mirza Tırhala Sancakbeyliği ile görevlendirildikten sonra Tırhala'ya gitmeden önce ailesinden geri kalanları toplamak için Özi'ye yönelmiştir. Kantemir'in Özi havalisine geldiğini duyan Şahin Giray Kırım'da seçkin askerleri toplamış ve O'nu ortadan kaldırmak için harekete geçmiştir. Kırım'ın önde gelenleri Şahin Giray'ı durdurmaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Şahin Giray'ın üzerine geldiğini duyan Kantemir Mirza Tuna'yı geçerek Babadağı yakınlarındaki Toprak Köprü'ye gelmiştir. Tuna'nın bir yakasında Şahin Giray diğer yakasında ise Kantemir Mirza konuşlanarak birbirlerini gözlemeye başlamışlardır. Şahin Giray Kantemir Mirza'yı çevredeki kasaba ahalisinden talep etmiş verilmeyince harekete geçmiş fakat çevredeki Osmanlı kuvvetlerinin de Kantemir Mirza'nın yanında yer almasıyla ağır bir yenilgiye uğramış ve çok sayıda kayıp vermiştir. Hatta Şahin Giray kaçarken Kantemir'in küçük oğlu Yılanuş Mirza tarafından yaralanmıştır⁴⁷.

Bu yenilgiden sonra Kantemir Mirza yanındaki kuvvetler ile birlikte Şahin Giray'ın peşine düşmüştür. Şahin Giray takipçilerinden kurtulmayı başararak Bahçesaray'da bulunan kardeşi Mehmed Giray Han'ın yanına gelmiştir. Burada Kantemir Mirza'nın 15000 kişilik kuvveti tarafından kuşatma altına alınan kardeşler kendilerine bağlı olan Tatar askerine güvenemedikleri için Kazak Hetmanından yardım talep etmişlerdir. Bu yardımlarına karşılık olarak Kazaklara Gözleve, Balıklagu kaleleri ile elli bin altın önermişler, hatta Kazak Hetmanına “...*seni Leh kralı eylemeye bez-i iktidar ederim deyü kelimat-ı hile-i Cengizi ile ol bedbahtı girifte eyledi...*” diyerek Hetmanı yanlarına çekmeyi başarmışlardır. Osmanlı Devleti'nin bu gelişmelere cevabı ise H. 1 Şevval 1037/ M. 4 Haziran 1628'de Canbek Giray'ı yeniden Kırım tahtına çıkarmak olmuştur⁴⁸.

Şahin Giray'ın teklifine evet diyen Kazaklar 8000 kişilik bir kuvvetle Almasaray'a gelmişlerdir. Kantemir Mirza Kazakların gelişi ile durumun aleyhine gelişmesi üzerine daha önce Kazaklara karşı Karadeniz sahillerini korumakla görevlendirilen ve Kırım'daki gelişmeler üzerine Gözleve'ye gelen kuvvetlerin komutanı Ebubekir Bey'den yardım istemiştir. Ebubekir Bey yanındaki 250 kişilik kuvvetle tam Kazakların Almasaray geldiği anda Kantemir Mirza ile

⁴⁵ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 6a-6b.

⁴⁶ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 6b-7a.

⁴⁷ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 8a-11b.

⁴⁸ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 11b-13a.

birleşmeyi başarmıştır. Kazakların gelmesinden sonra Kantemir Mirza'nın yanındaki Tatar kuvvetleri dağılmaya başlamış ve Kantemir Mirza'ya Kefe'ye doğru kaçmaya başlamıştır⁴⁹.

Tarih-i Mevkufati'nin verdiği bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır ki Kazakların gelişi ile durum Mehmed ve Şahin Giray kardeşlerin lehine gelişmiş, Osmanlı kuvvetlerinin de Kantemir Mirza'nın yanında yer almasıyla Kırım tam anlamıyla bir iç savaşa sahne olmaya başlamıştır. Kazakların gelişinden sonra insiyatifi ele geçiren Şahin Giray, Ebubekir Bey ve Kantemir Mirza'yı ortadan kaldırmaya çalışmışsa da bunu başaramamış Kantemir Mirza ve Ebubekir Bey'e bağlı kuvvetler Kefe kalesine sığınmayı başarmışlardır. Bundan sonra Şahin Giray 10000'den fazla Kazak ve 30000'den fazla Tatar'la Kefe kalesini kuşatmıştır. Şahin Giray Kefe içindeki destekçileri vasıtasıyla Kantemir'in kendisine teslim edilmesini sağlamaya çalışmışsa da Osmanlı hükümetinin önce Kantemir Mirza'yı destekleyen habercilerinin ardından da Hasan Paşa komutasındaki altmış kadırgalık Osmanlı donanmasının gelmesiyle bu düşüncelerini gerçekleştirilememiştir. Hasan Paşa Kefe'ye geldikten sonra isyancı kardeşlerin yanında bulunanlara Vezir Recep Paşa'nın da yolda bulunduğunu belirten mektuplar yazarak psikolojik üstünlüğü ele geçirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Kazaklar ve Mehmed ve Şahin Giray'ın yanındaki Tatar kuvvetleri kaçmaya başlamışlardır. Hasan Paşa komutasındaki kuvvetler Kefe'ye ayak bastığı gün Paşa Tepesi'nde isyancı Tatar güçlerinin yenilgiye uğratılması isyancıların direnme umudunu azaltan diğer bir olaydır⁵⁰. Kaçış sürecinde yeni Han Canbek Giray'ın Kalgayı Devlet Giray ve Kantemir Mirza Kazakları takip etmişler, Eryat Nehri yakınlarından iki taraf arasında meydana gelen çatışmada bini aşkın Kazak öldürülmüş, altı yüz kadarı da canlı olarak ele geçirilmiştir. Bu olay ve Mehmed ve Şahin Giray kardeşlerin kaçışıyla birlikte eserin Kırım tarihini konu alan konu alan kısmı sona ermektedir⁵¹.

Eserin Şahin Giray'ın kaçışından bahseden kısmında geçen "...Şahin Giray'ın firarı müjdesi ile halk-ı 'alem mesrur ve şadan iken bin otuz yedi zilhiccenin gecesi..." ifadesi ve Mehmed ve Şahin Giray'ın Kırım'ı ele geçirmek için gerçekleştirdikleri Kırım'a geri dönüşlerinden bahsedilmemesi⁵² eserin 1628 yılının Ağustos ayında yazıldığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Tarih-i Mevkufati Kırım Hanlığı tarihinin en önemli olaylarından olan Mehmed ve Şahin Giray kardeşlerin isyanı, Ukrayna Kazakları ve Kantemir Mirza'nın bu isyanda oynadıkları rolü anlamak için birincil derecede öneme sahip bir kaynaktır.

Kırım tarihini konu alan bu eserler hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Kırım Hanlığı tarihini bir bütün olarak ele alan Es-Seb'üs Seyyar Fi Ahbar-ı Müluk-ut Tatar, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih), Tevarih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinin adlı genel tarihlerinin Rus tehlikesi nedeniyle (1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kırım'ın saldırıya uğraması bu durumun fiili hale gelişidir) yazıldığı açıktır. Gülbün-ü Hanan ise yitirilen Hanlığın Giray ailesinin bir üyesi tarafından yazılan bir ağıt hatta mezar taşıdır. Elbette bu eserlerin dışında Kırım Hanlığı tarihine kısmen değinen çok sayıda eser olmakla birlikte burada söz edilen eserler anlatımının temel konusunu Kırım Hanlığı oluşturduğu için seçilmişlerdir. Kırım Hanlığı tarihi hakkında yapılacak araştırmaların kolaylaşması ve daha derinlemesine çalışmaların gerçekleşmesi için bahsettiğimiz bu eserlerin Latin harfleri ve tıpkıbasımları ile birlikte bir külliyat halinde neşredilmesi gerekmektedir.

⁴⁹ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 13a-14a.

⁵⁰ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 14a-16b.

⁵¹ Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 16b-17a.

⁵² Mevkufati Mehmed Efendi, Tarih-i Mevkufati, vr. 17a.

KIRIM HANLIĞI TARİHİNİ KONU ALAN TEMEL ESERLER

- Abdülğaffar Kırımî, *Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)*, Türk Tarih Kurumu Encümeni'nin ilavesi, İstanbul 1343/ Derya Derin, *Abdülğaffar Kırımî'nin, Umdet'ül Ahbar (Umdet'üt Tevarih)'ına Göre Kırım Tarihi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Ankara 2003.
- Halim Giray, *Gülbün-ü Hanan*, Osman Cudi Neşri, İstanbul H.1327/M. 1909-1910.
- Halim Giray, *Gülbün-ü Hanan*, İstanbul H. 25 Rebiülaher 1287/25 Temmuz1870 Matbaa-i Amire.
- Kaysunizade Remmal Hoca.; *Tarih-i Sahib Giray Han*, Hazırlayan Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- Kırımlı Hacı Mehmed Senai; *Üçüncü İslam Giray Han Tarihi*, Hazırlayan Zygmunt Abrahamovicz, Varşova 1971.
- Mehmed Giray, *Tarih-i Mehmed Giray*, hzl. Uğur Demir, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2006 İstanbul.
- Mevkufati Mehmed Efendi, *Tarih-i Mevkufati*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 1751.
- Rıdvan Paşazade Abdullah Çelebi, *Tarih-i Rıdvan Paşa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 226.
- Rıdvan Paşazade Abdullah Çelebi; *Tevarih-i Dest-i Kıpçak*, Osmanlıca Matbu ve tıpkıbasımını Fransızca çevirisini *La Chronique Des Steppes Kiptchak Tevarih-i Dest-ı Qıpcak Du XVII. Siecle* adıyla yayına hazırlayan: Ananiasz Zajaczkowski, Varşova 1966.
- Said Giray; *Tarih-i Said Giray Han*, Berlin'de Staatsbibliothek'de Hs. Or. Oct. 923.
- Seyyid Muhammed Rıza.; *Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûk ut Tatar*, Hazırlayan Kazım Bek, Kazan 1832/ Yazma nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa 1016

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi-Nâme*, Yayına hzl., Fahri Ç. Derin, İstanbul 2008.
- ALTUĞ, Giray Saynur; “Türkiye’de ve Dünyada Kırım ile İlgili Bilimsel ve Aktüel Çalışmalar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:124, Şubat 2000/2001, s. 147-173.
- BABİNGER, Franz; *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev. Çoşkun Üçok, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank. 2000.
- BAŞER, Alper; *Bucak Tatarları (1550-1700)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, Afyon 2010.
- BIYIK, Ömer; *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Çağ Tarihi Anabilim Dalı, İzmir 2007.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Osmanlıca matbu basım, Ankara 2000.
- D’ASKOLİ, Emiddio Dortelli; “Opisanie Çernogo Morya i Tatarii, Sostavil Dominikanets Emiddio Dortelli D’askoli, Prefekt Kaffi, Tatarii i Proç. 1634”, Rusça’ya Çeviren: N. Pimenova, Ed. A. Berthier-Delegard; *Zapiski İmperatorskogo Odesskogo Obşestva İstorii İ Drevnostey*, Tom. XXIV. 1902, s.107-108.
- FİŞHER, Alan; *The Crimean Tatars*, California 1987.
- GAYVORONSKİY, Oleksa; *Poveliteli Dvuh Materikov, Krimskie Hanı XV-XVI Ctoletiyi Borba Za NasledstvoVelikoy Ordı* Tome I; *Poveliteli Dvuh Materikov, Krimskie Hanı Pervoy*

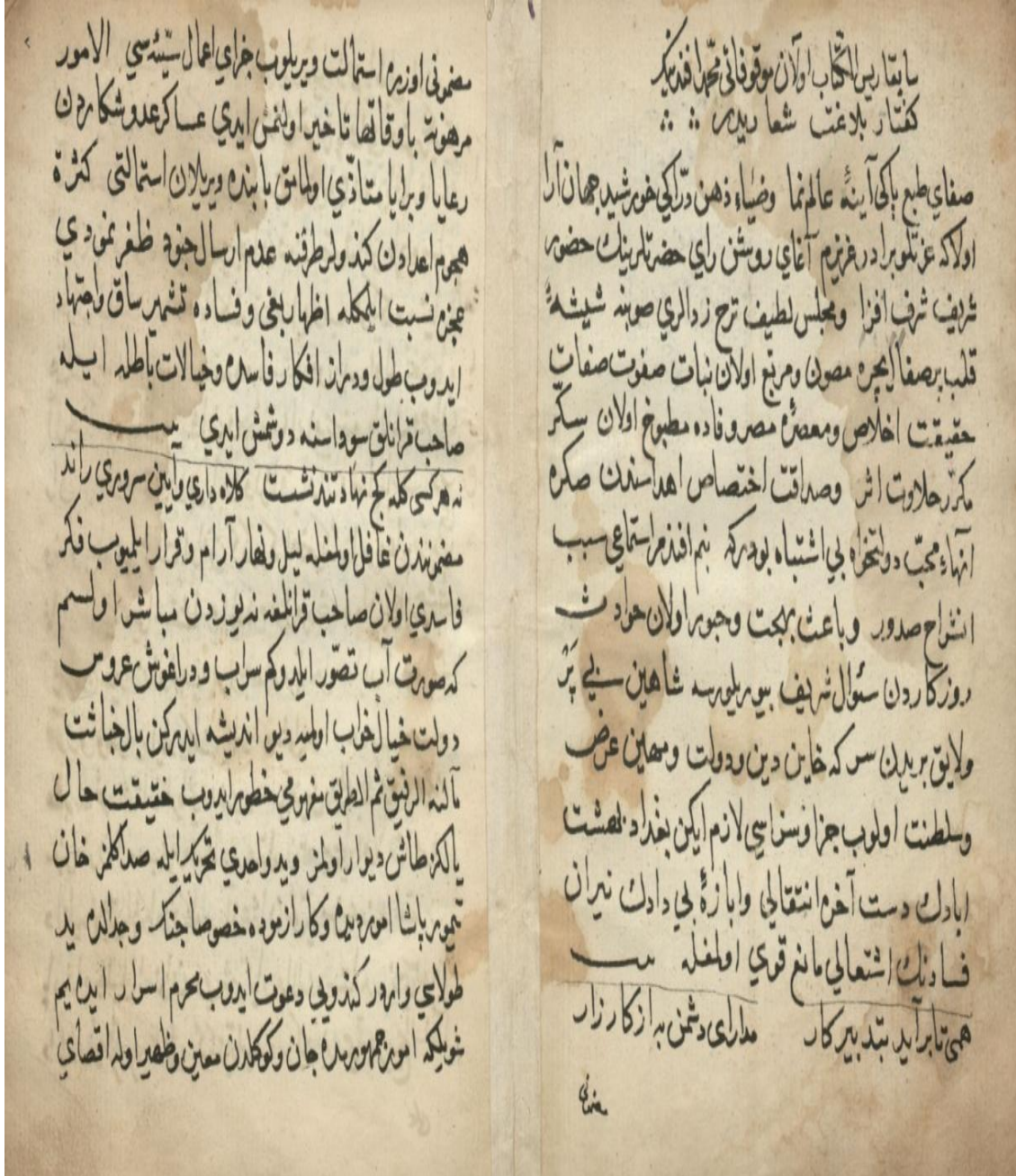
Turkish Studies

- Polovini XVII. Stoletiya V Borbe Za Samostoyatelsnost Ī Edinovlastiei*, Tome II Bahçesaray 2009.
- HAMMER-PURGSTALL, J. Von; *Geschichte Der Chane Der Krim*, Wien 1856.
- Hasan Vecihi, *Vecihi Tarihi*, hzl., Ziya Akaya, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 1957.
- İNALCIK, Halil; “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahip Giray Han Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, Sayı: 135, Mart-Nisan 1983, s. 51-53.
- İNALCIK, Halil; “Kırım Hanlığı”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 746-756,
- KELLNER-HEİNKELE, Barbara; “Kto Bıl Abdulgaffar al- Kirimi (Zametki o Krımskoe-Tatarskom Īstorike XVIII. Veka”, *İstoçnikovedenie Īstorii Ulusa Cuçi, (Zolotoy Ordı) Ot Kalki Do Astrahani 1223-1556, Kazan 2001*, s.378-390.
- KELLNER-HEİNKELE, Barbara; “A Chinggisid and Ottoman: Halim Gerye Sultan”, *Altaica V*, Moskva 2001, 69-80.
- KELLNER-HEİNKELE, Barbara, *Aus Den Aufzeichnungen des Sa'id Giray Sultan*, Freiburg 1975.
- KELLNER-HEİNKELE, Barbara; “Crimean Tatars and Nogay Scholars of The 18th Century”, *Muslim Culture in Russia and Central Asia From The 18th Century To The Early 20th Centuries* içinde, eds. Michael Kemper - Anke von Kügelgen - Dmitriy Yermakov, *Islamkundliche Untersuchungen 200*, Berlin 1996, S.279-296.
- KURAT, Akdes Nimet; *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.
- Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naima*, C. III, C.IV, hzl., Mehmed İpşirli, T.T.K Yayınları, Ankara 2007.
- OSTAPCHUK, Victor; “Hronika Remmalya Hoca ‘Īstoriya Sahip Gerye Hana’ Kak Īstoçnik Po Krımsko-Tatarskim Pohodam”, *İstoçnikovedenie Īstorii Ulusa Cuçi, (Zolotoy Ordı) Ot Kalki Do Astrahani 1223-1556, Kazan 2001*,s. 392-421.
- ÖZTÜRK, Yücel “Kırım Hanlığı”, *Genel Türk Tarihi*, C. 5, Ankara 2002, s.143-199.
- ÖZTÜRK, Yücel *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınları İstanbul 2004,
- SMİRNOV, V. D.; Tom I: *Krımskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı Do Naçala XVIII Veka*. Tom II: *Krımskoe Hantsvo Pod Verhovenstvom Otomanskoy Portı v XVIII Veke Do Prisoedineniya Ego K Rossii*, Moskva 2005.
- SCHAMILOĞLU, Uli; “The Umdet ül-Ahbar and Turcic Sources For The Golden Horde and The Later Golden Horde”, *Central Asian Monuments*, Edited by. Hasan P Aksoy, İstanbul 1992, S81-93.
- TURAN, Ahmet Nezihi; “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 9, İstanbul 2003, s.1-16
- ÜLKÜSAL, Müstecip; *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)*, Baha Matbaası, İstanbul 1980.
- ÜREKLİ, Muzaffer, “Gülbün-i Hanan”, *TDVİA*, C. 14, s.235-236.
- WEESE, Devin De; *Islamization and Native Religion In The Golden Horde, Baba Tükles and Conversion To Islam in Historical and Epic Tradition*, Pennsylvania 1994.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

EK-I Tarih-i Mevkufati Varak 2-A'nın Görüntüsü

Turkish Studies

EK-II Es-Seb'ü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûk ut Tatar Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıb Paşa 1016'dan Varak 2-A'nın Görüntüsü

Turkish Studies